

LUNDS
UNIVERSITET

Vem får uppbära försörjningsstöd?

En diskursanalys av statens offentliga utredningar
angående försörjningsstöd

Sofie Mannerfalk

Kandidat (SOPA 63)

HT 2015

Handledare: Marta Kolankiewicz

Abstract

Author: Sofie Mannerfalk

Title: Who gets to receive income support? A discourse analyses of official governmental investigations regarding income support

Supervisor: Marta Kolankiewicz

Assessor: Dolf Tops

This thesis aims to analyze the discursive construction of the subject receiving income support and what consequences such construction implies. The material being analyzed is two of the official governmental investigations, from 1999 and 2015, regarding income support. The first investigation was chosen to portray the discourse post the 1990's financial crisis, and how that reflected on the attitude towards those whom received income support. The second investigation is the latest published on the topic and was chosen to reflect what the present discourse looks like. The material is used to mirror each other to identify differences yet also to open up the possibility of common themes and thereby discursive continuity. The thesis proceeds from a social constructionist perspective and uses the method of discourse analysis. The thesis proposes that income support has come to be regarded more of an individual and economic issue than before. The subject receiving income support is depicted as dependent, ignorant and passive. The subject is also portrayed in need of external motivation, discipline and repression to achieve change. The subject is constructed in opposition to the remaining society, leading for the remaining society to sustain the image as successful, making the subject receiving income support to be constructed as unsuccessful. The consequences of these discursive constructions implies that the subject is attributed a responsibility, however is left without agency. By applying the subject with responsibility for the situation, the solutions thereby focuses on the level of the individual and the possibility to see the connection to structural conditions is being excluded.

Keywords: subject, income support, individualisation, discourse, social issues

Nyckelord: subjekt, försörjningsstöd, individualisering, diskurs, sociala problem

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1 Syfte och frågeställningar	4
1.2 Bakgrund	4
1.3 Orientering av kunskapsläget	6
1.3.1 Fattighedsforskning	6
1.3.2 Socialbidragsforskning	7
1.4 Teoretiska perspektiv	9
1.4.1 Modell för hur ett socialt problem konstrueras	9
1.4.2 Individualisering av strukturella problem	10
2. Metod	12
2.1 Metodologiska utgångspunkter	12
2.2 Analysmetod	12
2.3 Tillförlitlighet och kvalitet	14
2.4 Empiri och urval	14
2.5 Tillvägagångssätt	16
2.6 Etiska överväganden	17
3. Analys	18
3.1 Förändring och kontinuitet	18
3.1.1 Ett förändrat socialt problem	18
3.1.2 Diskursiva kamper	22
3.2 Subjektet inom diskursen	23
3.2.1 Subjektet som uppbär försörjningsstöd	24
3.2.2 Motsättningar mellan de som "ger" och de som "får"	26
3.3. Implicerade konsekvenser	28
4. Slutsatser	31
4.1 Avslutande diskussion	32
Referensförteckning	33

1. Inledning

Jag läser kulturtidskriften *Bangs* temanummer om arbete från 2013. I en av artiklarna beskriver skribenten sin erfarenhet av att uppbära försörjningsstöd¹ från kommunen och hur detta villkorar hennes liv och vardag. Hon frågar sig;

Får en tärande människa ge pengar till en tiggare? Är det mina pengar? Det är ju SKATTEBETALARNAS. Får jag ha en katt? Ge den mat och sjukvård? Får jag köpa läsk? Får jag köpa nektariner trots att det finns äpplen, som är billigare? Frukostflingor, får jag köpa det? Det är ju inte nödvändigt. Kaffe? Jag frågar mig själv varje gång jag ska betala eller ge någonting. Som till en förälder. Att tas ifrån agensen på det här sättet är i sanning att bli livegen. Att inte ha kontroll över sitt eget liv och sina egna beslut gör att en till slut inte värdesätter sin egen tid och sitt eget liv. (Stormdal 2013: 29-30)

Detta vittnesmål fick mig att börja fundera. Försörjningsstöd är en behovsprövad insats enligt socialtjänstlagen som är tänkt att garantera en slags ekonomisk minimivå för medborgarna. Hur man har sett på gruppen fattiga och vilken hjälp samhället erbjudit har sett olika ut genom historien och är starkt ideologiskt präglad (Svärd 2008: 21). Ända sedan fattiglagarna har frågan om vilken generositet samhället ska visa hjälpbehövande samt vilka krav staten kan ställa funnits (ibid.). Stormdal skriver i citatet ovan att hon känner konstant skuld för att det är ”SKATTEBETALARNAS” pengar som hon handlar mat för. Situationen som man hamnar i som uppbärare av försörjningsstöd verkar medföra att behöva förhålla sig till *bilden av* en person som uppbär försörjningsstöd.

Jag är i denna uppsats intresserad av just den bilden och på vilket sätt den (åter-)skapas. Under 1990-talet gick Sverige igenom en ekonomisk kris och det genomfördes betydande nedskärningar i de offentliga socialförsäkringssystemen. Detta ledde till att antalet människor som sökte sig till socialtjänsten för försörjningsstöd ökade och kostnaderna dubblerades under årtiondet (Ulmestig 2007: 40). Jag undrar hur bilden av personer i behov av försörjningsstöd kan skilja sig från 1990-talet jämfört med idag. Detta vill jag göra genom att studera hur denna grupp konstrueras i två av statens offentliga utredningar. På vilket sätt konstrueras personer som är i behov av ekonomisk hjälp och har tanken om ansvar för den enskildes utsatthet förändrats? Jag menar att det är viktigt att konstruktioner av hjälpsökande kritiskt granskas då konstruktionerna riskerar att fungera

¹ Försörjningsstöd, ekonomiskt bistånd och socialbidrag används i uppsatsen som synonymer för den behovsprövade hjälpformen från kommunen. Benämningar på hjälpformen har varierat över tid, men dess syfte och innehåll har förblivit tämligen oförändrat.

stigmatiserande för den enskilde. Socialt arbete handlar ofta om att hjälpa människor som befinner sig i utsatta situationer och därför är det viktigt att professionen inte befäster sådana konstruktioner ytterligare.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att analysera hur subjektet som uppbär försörjningsstöd diskursivt konstrueras i två av statens offentliga utredningar, från 1999 och 2015, samt vilka konsekvenser detta implicerar. Frågeställningar som kommer att vägleda mig genom analysen är:

- Hur konstrueras behovet av försörjningsstöd som socialt problem?
- Hur konstrueras subjektet som uppbär försörjningsstöd?
- Vilka konsekvenser impliceras av hur subjektet konstrueras?

1.2 Bakgrund

Fattigdom är ett fenomen som alltid har funnits, men hur samhället har valt att hantera och reglera det har sett olika ut i olika tider. I Sverige har den så kallade fattigvården, ända sedan medeltiden varit en uppgift för den lokala självstyrelsen (Swärd 2008: 21). Först 1847 fick Sverige sin första nationella fattigvårdsförordning, vilken gav socknen tydligare struktur och förutsättningar genom att införa en fattigvårdsavgift för alla som var skrivna i socknen. Socknen hade en skyldighet att pröva fattigas hjälpbehov och om det ansågs behövligt, lämna "nödtorftig vård". Samtidigt betonades det att den enskilde var ansvarig att sörja för sig och de sina, utan att betunga fattigvården (Swärd 2008: 22). 1918 antogs en ny fattigvårdslag som ersatte den tidigare fattigvårdsförordningen. Med den nya lagen avskaffades fattighusen, för att istället ersättas av ålderdomshem och andra anstalter. Det talades om "erforderligt underhåll" istället för det tidigare "nödtorftig vård". Omyndiga och arbetsoförmögna personer fick rätt till vård om deras behov inte kunde tillgodoses på annat sätt. Ett år efter fattigvårdslagens införande beslutades det i riksdagen om allmän rösträtt, vilket dock inte avsåg personer som erhöll fattigvård. Som fattigvårdstagare ställdes man under fattigvårdens förmyndarskap och förlorade därmed rätten till sitt självbestämmande. Det skulle dröja fram till 1945 innan denna inskränkning på de medborgerliga och politiska rättigheterna avskaffades (Kaveh 2008: 123-124).

Tiden efter andra världskriget innebar en förändrad syn på socialpolitikens roll i samhället. Generella socialförsäkringar som exempelvis barnbidrag, bostadsbidrag, moderskapspenning, sjukförsäkring och liknande infördes. Många av dessa försäkringar var tänkta att trygga individens försörjning i olika skeden av livet då inkomstbortfall uppstod. Ett resultat av det nya tankesättet var

1956 års socialhjälpslag. Man ville begreppsligt bort från den gamla tidens fattigvård och benämnde det istället som socialhjälp. Medborgaren skulle ha *rätt till* socialhjälp och "livsuppehälle" när övriga socialförsäkringssystem inte räckte till. Socialhjälpen skulle fungera som samhällets sista skyddsnät i situationer av *akut karaktär* för personer med social problematik och tillfälliga hjälpbehov (Salonen 2013: 17).

En viktig brytpunkt i socialpolitikens historia är 1980 års socialtjänstlag. Den ersätter socialhjälpslagen, barnavårdslagen och nykterhetsvårdslagen, och samlar de sociala områdena under en och samma lagstiftning. Dagens socialtjänstlag från 2001 är i det stora hela väldigt lik, och vilar på samma ideologiska grund, som den från 1980. Socialtjänstlagen skiljer sig från tidigare lagstiftningar då den är utformad som en målrelaterad ramlagstiftning. I lagtexten uppställs vissa allmänna mål och principer som ska vara vägledande för kommunens bedömningar. Rättigheter ska kunna tolkas och fyllas med innehåll i det enskilda fallet (Åström 2008: 85-86). Detta ger ett stort handlingsutrymme åt kommunen och den enskilde handläggaren, vilket kan vara positivt men även innebära risk att det blir en diskrepans mellan lagtextens retorik och dess praxis. I Socialtjänstlagens inledande "portalparagraf" 1 kap. 1 § SoL står det att läsa följande om socialtjänstens mål:

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas

- ekonomiska och sociala trygghet,
- jämlikhet i levnadsvillkor,
- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och gruppers egna resurser.

Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.

Den kraftiga markeringen om respekt för människans självbestämmande och integritet, var något som skilde sig radikalt från de tidigare lagstiftningarna. Repressiva och bestraffande drag saknas helt i den nya lagstiftningen. Socialtjänstlagen bygger på frivillighet och alla insatser ska därför genomföras tillsammans med den enskilde (Fahlberg 2012: 29). Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har enligt 4 kap. 1 § SoL rätt till bistånd från socialnämnden. Biståndet kan utgå till försörjningen samt även livsföringen i övrigt för att tillförsäkra den enskilde en "skälig levnadsnivå". Försörjningsstödet beräknas utifrån den riksnorm som Socialstyrelsen sätter varje år. Kommunen har dock möjlighet att utifrån riksnormen reglera beloppet både uppåt och nedåt.

Under 1990-talet genomgår Sverige en ekonomisk kris och arbetslösheten stiger avsevärt. Kriterierna för arbetslöshetsförsäkringen skärptes och ersättningsnivåerna i nästan samtliga socialförsäkringssystem sänktes under decenniet. Eftersom man kvalificerar sig till socialförsäkringarna genom arbete, blir många människor under denna period oförsäkrade och söker sig därför till socialtjänsten för försörjningsstöd. Under 1990-talet fördubblas samhällets kostnader för socialbidrag och det mister sin karaktär av tillfälligt stöd då fler och fler blir långvarigt beroende av socialbidrag för att klara sin försörjning. Kommunerna får bära kostnaden för de ökade socialbidragen och börjar därför ställa högre krav för att försöka begränsa omfattningen (Junestav 2008: 106-109). 1998 genomfördes en lagändring gällande försörjningsstödet, där det enligt 4 kap. 4 § första stycket SoL blir möjligt för kommunen att villkora bidraget mot att den sökande deltar i anvisad praktik eller annan kompetenshöjande verksamhet. Detta gäller i första hand personer under 25 år som ännu inte etablerats på den reguljära arbetsmarknaden, men i vissa fall även personer över 25 år. Tanken är att ge den enskilde ökade möjligheter att komma in på arbetsmarknaden eller en utbildning och på så sätt bli bättre rustad att försörja sig i framtiden (Fahlberg 2012: 73). En ändring gjordes även i 4 kap. 1 § SoL som beskriver rätten till bistånd, där man tydliggör att det i första hand är den enskilde som är ansvarig för sin försörjning (Fahlberg 2012: 69).

1.3 Orientering av kunskapsläget

Forskning kring försörjningsstöd och fattigdomsfrågor är ett mycket omfattande och beforskat fält, vilket gör det omöjligt att här återge en heltäckande och fullständig beskrivning. Följande avsnitt är ett försök till att presentera de studier som är relevanta utifrån uppsatsens syfte samt för att placera in uppsatsen i en del av fältet. Beskrivningen är uppdelad i två delar, den första kring fattigdomsforskning i allmänhet och den andra kring socialbidragsforskning i synnerhet. I delen om just socialbidrag har jag fokuserat på studier som behandlar konsekvenser av den ekonomiska krisen på 1990-talet, då det är en central kontext för uppsatsens material.

1.3.1 Fattigdomsforskning

Daniel Rauhut är doktor i ekonomisk historia och erbjuder i sin bok *Den besvärliga fattigdomen* en genomgång av flera olika definitioner och koncept av fattigdom. Två sätt att definiera fattigdom har länge varit absolut och relativ fattigdom. Absolut fattigdom utgår från att fattigdom är ett konstant tillstånd, som inte förändras i tid och rum och är förknippat med den biologiska överlevnaden. Definitionen utgår ifrån att alla människor har samma behov och ser enbart till de absolut mest grundläggande behoven för att hålla en människa vid liv (Rauhut 2011: 17). Relativ fattigdom innebär att en person jämförs med den allmänna levnadsstandard eller inkomstnivån på en viss geografisk plats och vid en viss tidpunkt. Fattigdom bestäms då utifrån sociala faktorer istället för

biologiska (Rauhut 2011: 18). Rauhut menar att relativ fattigdom inte bara handlar om att ha ont om pengar, utan även om att människor saknar förmågan att förändra sin situation (Rauhut 2011: 27).

Mikael Sjögren skriver i sin avhandling i historia bland annat om hur man i Sverige i början av 1900-talet började tala om "värdiga" och "ovärdiga" fattiga. Man ville skapa ett system som tog hand om de verkligt nödställda på ett humant sätt, men som samtidigt fungerade avskräckande så att försörjning genom lönearbete alltid skulle ses som ett bättre alternativ (Sjögren 1997: 86). Vem som ansågs vara "värdig" och "ovärdig" baserades på moraliska bedömningar. De som ansågs "värdiga" samhället hjälp var de som uppfyllde dygder som pålitlighet, anständighet, arbetsamhet, försiktighet och nykterhet. De "ovärdiga" tillskrevs egenskaper som lättja, liderlighet, opålitlighet, slarv, obetänksamhet och dryckenskap (Sjögren 1997: 116). Sjögren lyfter även fram att lönearbete var starkt kopplat till värdighet bland fattiga. Hade man ett arbete, men fortfarande inte kunde försörja sig ansågs man ha gjort rätt för sig och uttömt alla sina egna resurser. Om man saknade arbete misstänktes man vara arbetsovillig och lat, vilket kopplades till ovärdighet (Sjögren 1997: 101).

1.3.2 Socialbidragsforskning

Forskning om socialbidrag har på senare år handlat mycket om de förändringar som skedde inom socialpolitiken i och med den ekonomiska krisen under 1990-talets början. Anna Angelins avhandling i socialt arbete fokuserar personer som blev myndiga under 1990-talets lågkonjunktur och sedan haft svårt att i sitt vuxenblivande etablera sig på arbetsmarknaden. De har sedan lågkonjunkturen vänt förblivit arbetslösa och därav långvarigt beroende av försörjningsstöd (Angelin 2009: 10). Etablering på arbetsmarknaden är av central betydelse i Sverige, vilket innebär att personer som saknar arbete och uppbär försörjningsstöd under lång tid, dels upplever avsevärd materiell deprivation men också starka känslor av skam, maktlöshet och bristande socialt erkännande (Angelin 2009: 229). Angelin konstaterar att den ansträngda ekonomiska situation som dessa människor befinner sig i även begränsar dem i andra avseenden, då de upplever både social och kulturell exklusion. Möjligheterna att delta i många sociala sammanhang och att äga kulturellt viktiga attribut begränsas av att det innebär kostnader som man inte har råd med, vilket leder till en ofrivillig social isolering (Angelin 2009: 331). Angelin introducerar begreppet "dubbel vanmakt", vilket relateras till intervjupersonernas både faktiska och upplevda vanmakt i situationer de inte har möjlighet att påverka. Denna dubbla vanmakt genererar en förstärkning av personernas etableringsproblem (Angelin 2009: 236).

Torbjörn Hjort har även skrivit om långvarigt beroende av försörjningsstöd i sin avhandling, men utifrån barnfamiljers perspektiv och relaterat till konsumtion. Hjort menar att eftersom vi lever i ett konsumtionssamhälle och konsumtion är ett sätt att skapa vår identitet, gör detta att personer med mycket begränsade ekonomiska medel inte kan delta på samma villkor (Hjort 2004: 9). Att kunna följa de allmänna konsumtionstrenderna gör att man kan uppvisa ett slags normalitet. För familjer med mycket ansträngd ekonomi möjliggörs den typ av konsumtion genom kreditanvändande eller prioriteringsmönster som utmanar hushållsekonomin vilket medför stora risker, då man egentligen inte har råd (Hjort 2004: 270-271). Hjort visar att man inom forskningen länge fokuserat på inkomstbegreppet när man diskuterat fattigdom, men inte på utgifterna och konsumtionen. Han menar att inkomsten definierats relativt, men utgifterna har fått en absolut och sammanhanglös definition (Hjort 2004: 273).

Rickard Ulmestig beskriver i sin avhandling i socialt arbete på vilket sätt den arbetsmarknadspolitik som erbjuds arbetslösa socialbidragstagare successivt förändrats från 1980-talets slut till 2000-talets första år. Tidsperioden är vald utifrån att Ulmestig vill kunna fånga utvecklingsförloppet inom arbetsmarknadspolitiken före, under och efter den ekonomiska krisen under 1990-talet (Ulmestig 2007: 3). Under dessa år har den nationella arbetsmarknadspolitiken retirerat och kommunernas ansvar ökat inom den arbetsmarknadspolitik som erbjuds arbetslösa socialbidragstagare. Förändringen tillskrivs den enorma belastning som arbetsmarknadspolitiken utsattes för i samband med den ekonomiska krisen. Ulmestig konstaterar bland annat att arbetslösa socialbidragstagare erbjuds en förändrad arbetsmarknadspolitik år 2002 jämfört med 1989 vilket resulterat i en begränsad tillgång till nationell arbetsmarknadspolitik, en tydligare hänvisning till kommunala åtaganden, en betoning på aktivitet och en avskiljning mellan arbetslösa efter försörjningsform (Ulmestig 2007: 199).

Bjørn Hvinden, Matti Heikkilä och Ilkka Kankare har studerat hur västeuropeiska länder under 1990-talet har gått i en riktning åt aktivering när det handlar om åtgärder till arbetslösa personer som uppbär försörjningsstöd (Hvinden, Heikkilä & Kankare 2001: 176). Aktiveringen handlar bland annat om att vara aktivt arbetssökande samt delta i arbetsmarknadspolitiska program. Socialbidragssystemet kan under denna tidsperiod sägas ha kommit att sammanfogas allt mer med arbetsmarknadspolitiken. De menar att aktiveringstrenden har gjort att en människas värde inom socialpolitiken bestäms av den enskilda personens möjligheter på arbetsmarknaden (Hvinden, Heikkilä & Kankare 2001: 174).

Tapio Salonen sammanfattar i en rapport för tankesmedjan *Arena idé* vad som hänt med försörjningsstödet i Sverige sedan 1990-talet. Salonen konstaterade att det ekonomiska biståndet i allt större utsträckning blivit ett långvarigt bistånd istället för ett ekonomiskt stöd vid oväntade och akuta hjälpsituationer. Han menar att försörjningsstödet kan ses som en spegelbild av arbetslivets och välfärdssystemets oförmågor att fungera inkluderande för hela befolkningen i övergången till ett postindustriellt samhälle. Istället för att rikta fokus mot strukturella och systematiska frågor har uppmärksamheten de senaste åren mer ägnats åt bidragssystemets interna frågor samt en debatt om mottagarnas bristande incitament till arbete och möjligt bidragssfusks. Salonen skriver att fokus har flyttats ”från kontextuella orsaker till individuella brister och egenskaper där fattigdom förstås som en personlig dysfunktion” (Salonen 2013: 6). Många senare studier, menar Salonen, visar på en tydlig förskjutning från ett rättighetsbaserat försörjningsstödssystem till ett skyldighetssystem baserat på kravställande på de bidragssökande. En alltmer tydlig koppling mellan ekonomiskt bistånd och arbete har genom forskningen tydliggjorts, där begreppet arbete i praktiken innebär ett aktivitetskriterium för att erhålla bidrag och inte ett reguljärt arbete (Salonen 2013: 9).

1.4 Teoretiska perspektiv

I detta avsnitt beskriver jag vilka teoretiska förklaringsmodeller som jag använder i analysen av mitt material. Jag inleder med att beskriva en modell för vilka faktorer som är betydelsefulla när ett fenomen konstrueras som ett socialt problem. Sedan redogör jag för sociologen Zygmunt Baumans individualiseringsteori och belyser särskilt hans begrepp ideologisk hegemoni och resonemang kring dikotoma kategorier.

1.4.1 Modell för hur ett socialt problem konstrueras

Anna Meeuwisse och Hans Swärd räknar i sin modell upp fyra faktorer som de menar påverkar hur ett socialt problem konstrueras och etableras. Dessa faktorer är *fenomenets uttrycksformer, traditioner och politik, institutionella strukturer* samt *perspektiv* (Meeuwisse & Swärd 2002: 46). Dessa faktorer påverkar hur problemet definieras och även hur det sedan kommer att hanteras. De utgår i sin beskrivning ifrån att det inte finns några ”egentliga” eller ”ursprungliga” sociala problem, utan det är en kategori som är föränderlig i tid och rum. Fenomenets uttrycksformer menar de är exempelvis när det omtalas i statens offentliga utredningar, i nyheter eller på gatan. Den kunskap, och eventuella hot, som förmedlas om fenomenet påverkar i hög grad hur allmänheten uppfattar det. Hur ett visst fenomen uttrycks får även konsekvenser för den gruppen som förknippas med fenomenet, vilket kan leda till att problem och problembärare blandas ihop (Meeuwisse & Swärd 2002: 47).

Traditioner och politik, det vill säga vilken historia ett visst fenomen eller problem har får betydelse för hur det betraktas idag. Sociala problem är inte en fast kategori, utan något som sågs som ett socialt problem för ett sekel sedan kan definieras som något helt annat idag. Även ansvarsfördelningen mellan olika parter, som exempelvis individen, familjen, arbetsgivaren, kommunen eller staten, för sociala problem har skiftat över tid och ser olika ut i olika kulturer (Meeuwisse & Swärd 2002: 47). De institutionella strukturer som samhället har skapat för att hantera ett visst fenomen kan både syfta på medvetet skapade inrättningar så som fängelser eller socialbyråer, men även olika regler, rutiner och normer i samhället. Hur samhället har valt att organisera hanteringen av ett problem och hur detta upprätthåller vissa normer påverkar hur vi uppfattar problemet (Meeuwisse & Swärd 2002: 49). En del instanser har större inflytande att påverka problemdefinitionen än andra och statens offentliga utredningar beskrivs som en viktig arena för att befästa en viss problemsyn. Slutligen menar Meeuwisse och Swärd att det är avgörande vilket perspektiv som anläggs på problemet. Det politiska eller ideologiska perspektivet genom vilket problemet studeras påverkar hur det sedan ska behandlas. Om problemet ses utifrån problembärandens, myndigheters eller skattebetalarnas perspektiv, påverkar problemdefinitionen (Meeuwisse & Swärd 2002: 51).

1.4.2 Individualisering av strukturella problem

Jag har även valt att använda Baumans teorier kring individualisering av strukturella problem. Bauman menar att de villkor under vilka människor konstruerar sin individuella tillvaro och som bestämmer deras val samt livsöde, befinner sig utom räckhåll för deras kontroll. Genom individens livsberättelse konstrueras verkligheten som begriplig och självvald för att skapa mening och tillfredsställelse i den egna situationen. Bauman menar att både individernas villkor och livsberättelser på detta sätt genomgår en individualiseringsprocess (Bauman 2002: 15). Genom denna process konstrueras misslyckanden och problem som något självförvällat och berättelserna utesluter eller undertrycker sålunda möjligheten att spåra kopplingar mellan det individuella ödet och samhällets system och organisering (Bauman 2002: 16). Då strukturella problem individualiseras blir det svårare att alliera och solidariser sig med andra människors villkor och se till de gemensamma intressena istället för de individuella, vilket försvårar solidaritet och uppmuntrar motsättningar (Bauman 2002: 18).

Illusionen av att individen själv kan påverka sina villkor och val, då det egentligen inte är möjligt eftersom de skapas på en överindividuell nivå kallar Bauman för *ideologisk hegemoni* (Bauman 2002: 20). Makten och ideologin är osynlig och beskrivs som internaliserat i människors sätt att leva och absorberad genom deras sätt att handla och förhålla sig. Bauman menar att det inte går att

skilja begreppet ideologi från begreppen makt och dominans, varje ideologi ligger i någons intresse och tjänar ett visst syfte. Makten i ett samhälle säkrar sin dominans genom ideologisk hegemoni (ibid). Eggade till handling av de obehagligheter och risker som är konstitutiva för vårt sätt att leva förskjuter vi alltför ofta, menar Bauman, vår uppmärksamhet och riktar våra ansträngningar mot objekt och mål som inte står i något kausalt förhållande till de verkliga källorna till dessa obehagligheter och risker (Bauman 2002: 22).

Vad gäller samhällets åtgärder för att reglera fattigdom menar Bauman att det först är när sociala tjänster riktar sig till hela befolkningen och följligen anses gynna samtliga medborgare, som det kan uppmuntra social integration och en känsla av gemenskap. Används istället behovsprövning för att bestämma tillhandahållandet av sociala tjänster klyvs samhället omedelbart i dem som ger utan att få något i gengäld och dem som får utan att ge. Bauman skriver att "intressets rationalitet sätts därmed mot solidaritetens etik, och etiken själv blir en fråga om vad man 'har råd med' eller snarare vad man politiskt vill dela" (Bauman 1998: 74). Den samlade effekten av behovsprövning blir splittring istället för gemenskap, exklusion istället för inklusion. Denna polarisering mellan två grupper i samhället, de som ger och de som får, gör det möjligt att fästa vissa egenskaper vid dessa grupper.

Den nya och mindre gemenskapen av skattebetalare konstitueras genom att den använder sina politiska muskler till att konstituera kategorin bristfälliga medborgare och sedan sluta sina led i en målmedveten strävan att marginalisera denna kategori och bestraffa den för att den inte lyckas leva upp till de normer som förklaras vara den konstituerande och självkonstituerande kärnans varumärke. (Bauman 1998: 74)

Skattebetalarna beskrivs inte enbart som de som *ger* utan även som att pengar *tas* från dem, som om de blir bestulna. Bilden av att pengar tas från de framgångsrika, sparsamma och drivna och ges till de som är lata, misslyckade och oansvariga skapas. Bauman skriver att de två identiteterna uppstår och konstrueras av varandra. För att den ena ska konstrueras som lyckad måste den andra konstrueras som misslyckad, så att majoriteten kan förklara sin egen livsform som en framgångssaga (Bauman 1998: 75). Det budskap som basuneras ut är att behov av försörjningsstöd är ett tecken på oförmåga att leva upp till de normer som de flesta andra människor tycks kunna uppfylla. Att söka försörjningsstöd blir därför detsamma som att erkänna sitt misslyckande (Bauman 1998: 85).

2. Metod

2.1 Metodologiska utgångspunkter

Min ontologiska ansats i denna uppsats är socialkonstruktionistisk. Socialkonstruktionismen erbjuder ett kritiskt perspektiv på förgivettagen kunskap och ifrågasätter idén om att vi på ett objektivt sätt kan tillskansa oss kunskap om världen kring oss (Burr 2003: 2-3). Vi kan inte förhålla oss neutrala till världen, då vår förståelse alltid är bunden till den historiska och kulturella kontext vi befinner oss i (Burr 2003: 4). Utifrån denna förståelse av världen blir även "sanning" en språklig konstruktion då olika kunskapsregimer anger vad som anses "sant" och "falskt" (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 19).

Vår tillgång till den materiella världen sker genom språket, vilket gör att språket blir av central betydelse för socialkonstruktionismen (Burr 2003: 4). Språket är inte ett neutralt verktyg för kommunikation, utan är i högsta grad produktivt och meningsskapande. Språkanvändningen spelar en aktiv roll för både förändring och stabilisering av olika betydelser. Då det enbart är via språket som mening och betydelse kan förmedlas sätter språket också ramar för det tänkbara. Vi kan omöjligt begripliggöra något utan språket, varför sökandet efter verkliga, "ofiltrerade" sanningar bortom det språkliga, blir en omöjlighet (Burr 2003: 90). Vi kan inte diskutera förtryck utan tillgång till ord och begrepp för den sociala orättvisan och vi kan inte utföra sociala handlingar som inte kan beskrivas med språket (Bergström & Boréus 2000: 234).

Då språket bestämmer vår förståelse och världsbild, konstrueras därmed vissa handlingar som naturliga och andra som otänkbara (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 12). Socialkonstruktionismen blir därför en högst relevant utgångspunkt för att studera sociala orättvisor och maktrelationer, då språkliga konstruktioner och kategoriseringar genererar *materiella konsekvenser*. Utifrån denna metodologiska diskussion blir min epistemologiska utgångspunkt att det som är möjligt att studera och uttala sig om är våra egna konstruktioner av världen och vad dessa kan få för konsekvenser.

2.2 Analysmetod

Jag har använt mig av diskursanalys som metod i denna uppsats, vilken har sin teoretiska bakgrund i socialkonstruktionismen. Diskursanalysen är tätt sammanlänkad med socialkonstruktionismen och överlappar således både teori och metod. Diskursanalys måste därför ses som en helhet, där teori och metod inte går att särskilja från varandra (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 10). De språkliga

uttalanden som görs kring olika fenomen följer vissa mönster och diskursanalysen är ett verktyg för att analysera dessa språkliga konstruktioner.

En diskurs är ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)” (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 7). Diskursen konstruerar verkligheten genom att namnge och beskriva den på ett visst sätt. Inom diskursanalysen blir grundfrågan inriktad på vilken beskrivning som kvalificeras som verklig och sann, i en viss tid och på en viss plats. Diskurser skapar förklaringar, logiker och sammanhang vilka därigenom orienterar människors handlande. De kan både begränsa handlingsutrymmet men även öppna för nya vägar (Börjesson & Palmblad 2007: 12). Eftersom betydelser är diskursivt konstruerade och aldrig kan nå en slutgiltig betydelse, öppnar det även upp för att det hade kunnat vara, och kan bli, annorlunda (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 62). Diskursanalys som metod lämpar sig väl i förhållande till uppsatsens syfte, då jag vill analysera de språkliga konstruktioner som görs i materialet. Diskursanalytiker delar även en målsättning om att bedriva kritisk forskning genom att utforska och kartlägga maktrelationer i samhället och påvisa normativa perspektiv varifrån man sedan har möjlighet att kritisera och belysa möjligheter till förändring (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 8).

Inom diskursanalysens fält finns det många variationer, jag har valt att använda mig av Ernesto Laclau och Chantal Mouffes diskursteori. Den är i högre grad inriktad på politiska processer, exempelvis hur innehållet i politiken utvecklas och förskjuts (Bergström & Boréus 2000: 231). Diskursteorin utgår ifrån att inga sociala fenomen har en slutgiltig eller fixerad betydelse, vilket gör att det alltid finns en aspekt av diskursiv kamp kring alla sociala fenomen. Det är genom språkliga konflikter, konventioner och förhandlingar som betydelser både fixeras och ifrågasätts (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 31-32).

Laclau och Mouffes diskursteori erbjuder en verktygslåda av många olika analysbegrepp. Av dessa har jag valt att använda mig av *artikulering*, *subjektspositioner* och *diskursiva kamper*. Artikulering är på det sättet diskursen uttrycker något och därmed konstruerar det (Bergström & Boréus 2000: 230). De uttalanden som görs i mitt material ser jag som diskursiva artikuleringar, vilka konstruerar betydelser. Subjektspositioner är inom diskursteori på det sätt vilket subjektet konstrueras. En individ kan ha möjlighet att inta, eller försättas i, olika subjektspositioner i skilda kontexter (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 48). Jag använder begreppet för att analysera positionen av att uppbära försörjningsstöd för att se vilka egenskaper och förväntningar den knyts till. Så som subjektspositionen konstrueras inom diskursen bestämmer även dess handlingsutrymme, vilket både kan begränsas och utvidgas. Subjektspositionen konstrueras när den ställs i opposition till något

annat, något det inte är (Bergström & Boréus 2000: 236). Därför används begreppet även för att identifiera motsättningar mellan subjektet och det övriga samhället i materialet. En subjektsposition eller identitet är en diskursiv konstruktion, det vill säga den uppstår först när den blir benämnd eller omtalad (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 53). Begreppet diskursiva kamper syftar på att betydelser aldrig kan bli helt tillslutna, utan det finns alltid ett element av konflikt mellan olika diskurser att definiera verkligheten (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 54). Detta begrepp används för att identifiera betydelser som definieras på olika sätt i materialet, vilket sedan påverkar riktlinjer för det sociala handlandet. Genom att se artikulationerna genom detta konfliktperspektiv öppnar det även upp för att identifiera ifrågasättanden och alternativa tolkningar av betydelser.

2.3 Tillförlitlighet och kvalitet

Enligt Alvesson och Sköldberg är ett kriterium för god kvalitativ forskning att den öppnar upp för mångfaldiga tolkningar. Med detta avses både att belysa motsättningar i materialet, men även att peka på tomrummet från möjliga diskurser som aldrig artikuleras (Alvesson & Sköldberg 2008: 533-534). Ett annat kriterium är att analysen ska vara poängrik, vilket de menar uppstår i spänningsförhållandet mellan empiriskt stöd och friheten att uttrycka något kreativt. Det viktiga med kvalitativa studier är att tolkningen ska vara problematiserande och tillföra något nytt (Alvesson & Sköldberg 2008: 539-540).

Kvalitativ forskning och tolkningar medför även risker. En sådan risk är att ingen står utanför diskursen och objektivt kan bedöma en tolkning som ”rätt” eller inte. Det är viktigt att påpeka att det inte enbart är i empirin som konstruktioner av ”verkligheten” sker. Även jag, som författare till denna uppsats, bidrar med konstruktioner av sanning och värde (Alvesson & Sköldberg 2008: 533). Då jag är en del av diskursen har jag således också föreställningar om den här gruppen och vad det innebär att uppbära försörjningsstöd. För att motverka risken att reproducera stereotypa tolkningar i min uppsats har det varit viktigt att jag varit så transparent som möjligt i återgivningen av processens alla steg samt att tydligt motivera mina tolkningar (Bergström & Boréus 2000: 260).

2.4 Empiri och urval

Jag är i denna uppsats intresserad av uttalanden som görs om gruppen som uppbär försörjningsstöd och vilka diskurser som går att skönja bland sådana språkliga konstruktioner. Försörjningsstöd, socialbidrag eller andra benämningar på understöd för människor som kan betraktas som fattiga, har länge varit ett omdebatterat ämne. Som jag påvisat tidigare har försörjningsstödet en lång historia och med bakgrund av det anser jag det vara intressant att studera samhällets uttalanden och därmed syn på behovet av försörjningsstöd som ett socialt problem. Meeuwisse och Swärd skriver att den

statliga politiska arenan skapar och reproducerar antaganden om olika samhällsproblem och hur de ska lösas. Dessa antaganden ”materialiseras sedan i olika styrmedel och dokument som ytterligare befäster en viss problemsyn och idéer om vilka åtgärder som lämpar sig bäst” (Meeuwisse & Swärd 2002: 49). Sådana dokument kan exempelvis vara statliga offentliga utredningar, vilka görs på uppdrag av regeringen och har som uppgift att kartlägga och utreda problemet samt ge förslag långsiktiga lösningar. Genom att tillsätta en statlig utredning uppmärksammas ett fenomen och utredningen befäster en viss problemformulering och lösning. Eftersom dessa utredningar är så pass inflytelserika att de kan leda fram till lagändringar ser jag dem som representativa för en hegemonisk förståelse av det fenomen jag vill undersöka.

Min studie har en delvis komparativ ansats och jag har därför avgränsat min sökning till två tidsperioder. Min utgångspunkt har varit att jämföra talet kring försörjningsstöd efter den ekonomiska nedgången under 1990-talet med talet kring försörjningsstöd idag, 15-20 år senare. De sökord jag har använt mig av är ”försörjningsstöd”, ”ekonomiskt bistånd” och ”socialbidrag”. Dessa avgränsningar i tid och sökord kallar Bryman för ett ”målstyrt urval”, då jag sökt efter enheter som direkt svarar mot mina frågeställningar (Bryman 2011: 350). Efter denna sökning fick jag fram ett tjugotal utredningar som innehöll mina sökord och var utgivna någon gång mellan 1990-talet och idag. Efter en genomgång av de utredningar jag fått fram gjorde jag ett urval genom att välja ut de två utredningar som svarade mot uppsatsens frågeställningar. Eftersom jag gör en diskursanalys och utgår från ett konstruktivistiskt perspektiv, blir distinktionen mellan källorna inte avgörande utan det väsentliga är att materialet gör anspråk på att säga något om verkligheten (Börjesson & Palmblad 2007: 17). Jag har valt utredningar som behandlar ämnet försörjningsstöd från de tidsperioder jag är intresserad av att jämföra, vilka innehåller både en beskrivning av hur man ser på problemet samt ger förslag på åtgärder.

Den första utredningen är Socialtjänstutredningens slutgiltiga betänkande, *Socialtjänst i utveckling*, från 1999. Denna utredning blev relevant för mig då den diskuterar hur samhället ska hantera de nya problem som uppstått i och med den ekonomiska krisen på 1990-talet. Utredningens uppgift är att mot bakgrund av dessa samhälleliga förändringar lämna förslag om bland annat socialtjänstlagens konstruktion och sambandet mellan socialbidrag och övriga trygghetssystem. Utredningen tillhandahåller en översyn av socialtjänsten och inte minst socialbidraget. Jag har valt att enbart använda de delar som handlar om just socialbidrag, då det är fokus för denna uppsats. En av de lösningar som presenteras i utredningen är att socialbidraget ska särregleras i en särskild lag, skild från socialtjänstlagen eftersom man inte anser att det har fått ett förändrat syfte då det blivit

mer av ett ekonomiskt betingat problem. Denna lagändring genomfördes aldrig, utan försörjningsstöd beviljas fortfarande enligt socialtjänstlagen.

Den andra utredningen som utgör min empiri är *Ekonomiskt bistånd och arbetslöshet* från 2015. Denna valdes då det är den senaste utredningen som är utgiven på ämnet och den får därför representera hur talet om försörjningsstöd ser ut idag. Utredningens uppgift är att se över arbetsförmedlingens och socialtjänstens arbete med, och kravställande på, personer som är arbetslösa. Man menar att det i så stor utsträckning som möjligt ska gälla samma krav och uppföljning för samtliga arbetslösa, oavsett försörjningskälla. Lösningen som föreslås är att detaljreglera försörjningsstödet i socialtjänstlagen, så att de konkreta kraven går att finna i lagtexten. Jag har valt att enbart använda de delar som handlar om socialtjänstens arbete med arbetslösa personer som uppbär försörjningsstöd.

Att jag har valt att använda en utredning från slutet av 1990-talet, då mycket förändrades i socialförsäkringssystemen och då socialbidraget fick en ny roll, samt en som är från idag ger mig en analytisk distans till min empiri. Jag kan både låta uttalanden från utredningarna speglas mot varandra för att identifiera kontraster, men det ger mig även möjlighet att koppla ihop gemensamma teman för att se vilka uttalande och logiker som är genomgående och därmed skapar en kontinuitet i diskursen. Jag ser dessa utredningar som uttryck för diskursen om försörjningsstöd, inom vilken det går att identifiera gränser och möjligheter - vad som kan sägas och inte sägas.

2.5 Tillvägagångssätt

Då jag valt att använda texter som empiri, blir min läsning och sedermera tolkning av dessa texter central. I en diskursanalys läggs fokus i tolkningen på att uppmärksamma de styrande föreställningarna som går att identifiera i texten (Bergström & Boréus 2000: 33). Jag har i mitt tolkningsarbete börjat med att närläsa materialet, det vill säga de båda utredningarna, i sin helhet. Efter detta valde jag ut de delar som specifikt handlar om försörjningsstöd, vilka jag sedan gick igenom igen. Denna gång letade jag efter artikulationer i materialet som kunde kopplas till uppsatsens frågeställningar, alltså sådana artikulationer som talade om försörjningsstöd som socialt problem samt uttalanden om uppbärare av försörjningsstöd. Efter denna läsning kunde jag uppmärksamma och identifiera teman som var återkommande i materialet. Dessa teman har jag sedan utgått från när jag har byggt upp analysen.

2.6 Etiska överväganden

Min empiri består av offentliga texter och inte av enskilda personer som aktivt deltar. Därför har samtyckeskravet inte aktualiserats i min studie (Kalman & Lövgren 2012: 13). I empirin förekommer dock beskrivningar av gruppen som jag vill undersöka, det vill säga de som uppbär försörjningsstöd. Eftersom jag vill undersöka en viss subjektsposition och hur denna konstrueras, kan det också få konsekvenser för de verkliga människor som bär på eller får denna identitet tilldelad sig. Den grupp jag vill undersöka är dessutom en utsatt grupp i samhället, vilket gör det än viktigare att som "forskare" överväga de etiska aspekterna av studien (Kalman & Lövgren 2012: 15). Detta ser jag även som ett argument för varför det är synnerligen viktigt att analysera och problematisera konstruktioner som görs i dessa inflytelserika dokument. Jag vill i denna uppsats kritiskt granska och problematisera de konstruktioner som görs i empirin och på så sätt bidra till en uppluckring av fasta och stigmatiserande kategoriseringar. Jag är dock medveten om att även min text riskerar att befästa och cementera kategorin "uppbärare av försörjningsstöd". Min ambition har varit att genomgående ha ett kritiskt och reflekterande förhållningssätt till min empiri samt att ge plats åt flera olika tolkningar.

3. Analys

Analysen är uppdelad i tre delar. Under den första delen analyseras hur behovet av försörjningsstöd konstrueras som ett socialt betingat problem samt vilka diskursiva kamper som identifierats i materialet. I den andra delen analyseras subjektspositionen av att vara i behov av försörjningsstöd, samt vilka egenskaper och förväntningar som är knutna till den. Avslutningsvis diskuteras vilka konsekvenser som impliceras av dessa konstruktioner.

3.1 Förändring och kontinuitet

Under denna del av analysen diskuteras behovet av försörjningsstöd utifrån diskursiva likheter och skillnader. Jag inleder med att använda Meeuwisse och Swärd's modell för att analysera på vilket sätt behovet av försörjningsstöd konstrueras som ett socialt problem i empirin. Sedan använder jag diskursteorins begrepp diskursiva kamper för att identifiera motsättningar och betydelseförskjutningar.

3.1.1 Ett förändrat socialt problem

Meeuwisse och Swärd skriver att *fenomenets uttrycksformer* påverkar hur något konstrueras som ett socialt problem. Detta kan brytas ned till hur vi får kontakt med problemet och vilken kunskap som presenteras om det (Meeuwisse & Swärd 2002: 47). Kunskapen som förmedlas skapar en förståelseram för problemet och begripliggör det för omgivningen. Jag har tidigare beskrivit hur gruppen fattiga i början av 1900-talet delades in i "värdiga" och "ovärdiga", vilket på den tiden ansågs som legitim kunskap. Misstänkliggörande av personer som söker försörjningsstöd uttrycks även i mitt material, exempelvis genom att sökande av bistånd ska "ha för avsikt att arbeta" (SOU 2015:44 s 124) och att en ökad detaljreglering av biståndsbestämmelsen "förväntas ha en brottspreventiv effekt som kan leda till en minskning av bidragsbrotten" (SOU 2015:44 s 24). Arbetsovilja och bidragsfusk är saker som länge varit förknippade med försörjningsstöd till fattiga och ett kategoriserade av "ovärdiga" fattiga sker på vissa ställen fortfarande i biståndsbedömningar (Ulmestig 2007: 210, Salonen 2013: 9). Dessa egenskaper, att vara arbetsovillig eller fuska, generaliseras till hela gruppen som uppbär försörjningsstöd. Detta gör att alla som tillhör denna grupp behöver förhålla sig till och möta detta misstänkliggörande.

En annan parameter i konstruerandet av ett socialt problem är vilka *traditioner* och vilken *politik* som ligger bakom. Meeuwisse och Swärd menar att så som problemet har hanterats tidigare påverkar hur det hanteras idag. Sverige har i, motsatts till många andra länder, haft en tradition av stort statligt ansvar och en utbyggd välfärdssektor (Meeuwisse & Swärd 2002: 47-48). Mot

bakgrund av detta kan jag i min empiri utläsa ett ökat förskjutande av ansvar från staten till individen. I utredningen från 1999 förklaras det ökade uppbärandet av försörjningsstöd av strukturella faktorer som arbetslöshet, inkomstutveckling och transfereringar i socialförsäkrings-systemen. Man framhåller att ”det offentligas ansvar för medborgarnas levnadsförhållanden gäller alla samhällsområden och kännetecknar den välfärdsstat vi vill leva i” (1999:97 s 233). Trots att problemet orsakats av strukturella faktorer och att det i huvudsak är det offentligas ansvar att tillförsäkra medborgarna en skälig levnadsnivå, poängteras ändå att ”den enskildes ansvar är viktigt” (1999:97 s 236).

”Den enskildes ansvar att efter sin förmåga genom arbete, utbildning eller motsvarande svara för sin försörjning ska vara en förutsättning för rätten till socialbidrag.” (1999:97 s 234)

Utifrån detta citat ska rätten till försörjningsstöd alltså föregås av att individen själv tagit ansvar för sin situation genom att arbeta eller utbilda sig. Först när individen misslyckats med detta kan hen bli berättigad samhällets hjälp i form av försörjningsstöd. Detta resonemang kan kopplas till den lagändring som gjordes 1998 då ett förtydligande av individens ansvar infördes i socialtjänstlagens bistånds-bestämmelse, vilken möjliggjorde för socialtjänsten att till viss del villkora försörjningsstödet med att den enskilde deltog i anvisad praktik eller annan kompetenshöjande verksamhet.

I utredningen från 2015 är individens ansvar än mer etablerat. Man menar att genom att ställa ”tydligare krav” stärker socialtjänsten den enskildes möjligheter att ”ta ansvar för sin egen situation” och att ”leva ett självständigt liv” (SOU 2015:44 s 196). Om individen tillskrivs mer ansvar kommer detta att öka möjligheterna att få, och incitamenten att söka, ett arbete och därför inte längre vara i behov av försörjningsstöd. Ulmestig har även observerat att högre krav och hot om neddraget försörjningsstöd entydigt formuleras och benämns som stöd (Ulmestig 2007: 210). Förslaget som utredningen kommer med är att detaljreglera biståndsbestämmelsen i 4 kap. 1 § SoL så att den lyder som följer.

Den som är arbetsför och oförhindrad att arbeta är, i fråga om försörjningsstöd, skyldig att vara aktivt arbetssökande, anmäld som arbetssökande hos den offentliga arbetsförmedlingen och även i övrigt stå till arbetsmarknadens förfogande, om det inte finns godtagbara skäl.

(2015:44 s 27)

Den enskilde är nu *skyldig* att aktivt söka arbete, vara anmäld hos arbetsförmedlingen och stå till arbetsmarknadens förfogande. Detta förslag ser jag både som en kontinuitet och ett bekräftande av individens ansvar, vilket introducerades redan i utredningen från 1999. Försörjningsstödet kan nu inte enbart villkoras med att individen deltar i olika program, utan hen ska även vara *aktivt* arbetssökande, *anmäld* till arbetsförmedlingen och stå till arbetsmarknadens *förfogande*. Dessa ordval hänvisar alla till individen som den som kan och bör lösa problemet.

Den tredje faktorn som Meeuwisse och Swärd lyfter upp som betydelsefull är *institutionella strukturer*. Aktörer som medverkar till att konstruera behovet av försörjningsstöd som socialt problem är exempelvis praktiker, experter, politiker, tjänstemän och forskare (Meeuwisse & Swärd 2002: 50). Dessa aktörer är ofta de som författar statens offentliga utredningar och de har därför hög legitimitet att definiera något som ett socialt problem. Utredningarna ger uttryck för strukturer och visar hur samhället ser på problemet. I utredningen från 1999 föreslås det att försörjningsstödet ska särregleras i en separat lag, skild från socialtjänstlagen. Man menar att försörjningsstödet, på grund av de förändrade förutsättningarna under 1990-talet, inte främst handlar om sociala problem längre utan ekonomiska.

[Det finns] fördelar att skilja ut vad som är behandling och vad som är ekonomiskt stöd för att motivera individen att bli självförsörjande. Den kunskap som socialarbetare besitter bör också tillvaratas för att skilja ut sociala problem och ekonomiska. Är det endast en ekonomisk fråga blir det en rationell handläggning enligt socialbidragslagen utifrån behov av ekonomiskt bistånd. (1999:97 s 224)

Utredningen framhåller att anledningen till att människor inte klarar sin försörjning och behöver söka försörjningsstöd ”beror i huvudsak på förändringar på arbetsmarknaden” (1999:97 s 221). Av denna anledning anser man att försörjningsstödet ”inte har samma koppling till sociala problem som tidigare” (1999:97 s 222). Genom att behovet av försörjningsstöd i en statlig utredning konstrueras som ett ekonomiskt problem och inte ett socialt, får det även konsekvenser för hur det hanteras och förstås i praktiken.

I utredningen från 2015 talas det om försörjningsstöd utifrån kravställande, vilket förväntas leda till en ökad effektivitet i handläggningen. En detaljreglering av biståndsbestämmelsen skulle leda till att socialtjänstens arbete förenklas och effektiviseras då det ”visas i lagens text att vissa krav kan ställas” och det skulle finnas ”en konkret lagbestämmelse att hålla sig till” (SOU 2015:44 s 212). Ett positivt resultat av förslaget framhålls vara att ”kommunerna kommer även att kunna förbättra

effektiviteten i ärendehandläggningen och därmed frigöra resurser från rutingörsmål” (2015:44 s 236). Det talas om problemet utifrån *effektivitet, krav* och *resurser*, vilka alla är ekonomiska termer. Detta visar på en diskursiv kontinuitet sedan den förra utredningen, som började tala om behovet av försörjningsstöd som ett mer ekonomiskt betingat problem. Även om den föreslagna särregleringen aldrig genomfördes och försörjningsstödet fortfarande beviljas enligt socialtjänstlagen, så har diskursen om försörjningsstöd som ett ekonomiskt problem etablerats.

Den fjärde och sista faktorn som Meeuwisse och Swärd presenterar är utifrån vilket *perspektiv* problemet framställs. Både politisk ideologi och från vilken position problemet betraktas har betydelse (Meeuwisse & Swärd 2002: 51). Som jag beskrivit ovan tenderar diskursen att allt mer förskjuta ansvaret till individen. Det är individen som ska förändra sig genom att bli aktivt arbetsökande, delta i arbetsmarknadsprogram, vara tillgänglig och stå till arbetsmarknadens förfogande. Bauman skriver att möjligheten för individen att lösa problem av denna karaktär blott är en illusion då förutsättningarna skapas på en överindividuell nivå. Förskjutningen av ansvar till individen ter sig dock självklar i de utredningar som jag har studerat. En sådan diskursiv självklarhet kallar Bauman ideologisk hegemoni. Individens ansvar kan med begreppet ideologisk hegemoni ses som internaliserat i människors sätt att leva och absorberad i deras sätt att handla och förhålla sig (Bauman 2002: 20). Individens ansvar konstrueras som så självklart att det blir osynligt och behöver därför inte förklaras.

I utredningen från 2015 uppmanas ett högre kravställande på individen så att socialtjänstens handläggning effektiviseras och förenklas. Detta synliggör att det är utifrån myndighetens perspektiv som problemet betraktas. Bauman menar att det inte går att skilja begreppet ideologi från begreppen makt och dominans, utan varje ideologi ligger i någons intresse och tjänar ett visst syfte (Bauman 2002: 20). Genom att problemet framställs utifrån myndighetens perspektiv är det också dennes syften diskursen gynnar. I utredningen från 1999 finns något mer av ett brukarperspektiv då förklaringsmodeller läggs på strukturell nivå och beskrivningar belyser de svårigheter personer i behov av försörjningsstöd bland annat upplever i mötet med socialtjänsten. En utgångspunkt i den äldre utredningen är att ”de allra flesta människor vill försörja sig själva” men att under lång tid vara beroende av försörjningsstöd ”riskerar att påverka den enskildes motivation och förmåga att sträva efter egen försörjning genom arbete” (1999:97 s 187). Här beskrivs en större förståelse för personer som är i behov av försörjningsstöd.

Sammanfattningsvis har jag i detta avsnitt försökt belysa hur individens ansvar att själv lösa sin situation är genomgående i materialet och även förstärkt i den senare utredningen. Jag har kunnat

konstatera att behovet av försörjningsstöd allt mer kommit att konstrueras som ett ekonomiskt problem. Både förslaget om särreglering och detaljreglering konkretiserar och begränsar problemets inneboende komplexitet. De två utredningarna har även ett tydligt myndighetsperspektiv, även om det finns något mer av ett brukarperspektiv i den tidiga. Jag ser samtliga teman som diskursiva kontinuiteter, då de introduceras i den tidiga utredningen och har sedan etablerats och befästs i den senare.

3.1.2 Diskursiva kamper

Jag kommer i detta avsnitt med hjälp av begreppet diskursiva kamper att fokusera på de kontraster och motsättningar jag funnit i materialet. En sådan motsättning jag vill belysa är den kring betoningen på individens *rättigheter* eller *skyldigheter* avseende försörjningsstöd. I utredningen från 1999 talas det om individens ”skydd och rätt till stöd”, att lagtexten gällande försörjningsstödet ”föreslås utformas som rättighetsbestämmelser” samt att det ska finnas ”utökade möjligheter att överklaga för den enskilde” (SOU 1999:97 s 16-18). Man poängterar även att ”oavsett vilka riktlinjer som finns måste en prövning av rätten till bistånd i varje enskilt fall alltid ske utifrån den enskildes behov” (SOU 1999:97 s 19). Det är alltså den enskildes behov som ska vara styrande och dennes rätt till bistånd som betonas.

I utredningen från 2015 finns det däremot ett tydligt fokus på individens skyldigheter gentemot socialtjänsten för att få beviljat försörjningsstöd. Ett förväntat resultat av detaljregleringen framställs vara att individen ska bli ”medveten om kraven och skyldigheten att följa dem för att inte gå miste om rätten till bistånd” (SOU 2015:44 s 24). En arbetsför person som ansöker om försörjningsstöd ska vara ”skyldig att delta i en arbetsmarknadsaktivitet”, ”skyldig att söka arbete” samt även ”skyldig att söka andra former av bidrag” (SOU 2015: 44 198-201). Tyngdpunkten i artikulationerna ligger på att individen har skyldigheter gentemot myndigheten, eller samhället, för att i gengäld kunna få bistånd.

Hur de olika diskurserna i utredningarna vill fixera individens ansvar till att främst handla om rättigheter eller skyldigheter kan utifrån diskursteoretiska termer ses som en diskursiv kamp. Det råder olika uppfattningar kring hur individens ställning gentemot myndigheten eller samhället ska definieras. I den första utredningen är det individen som har rätt till bistånd och det är samhällets skyldighet att hjälpa. Den senare utredningen har nästan ett motsatt synsätt då individen konstrueras som skyldigt att uppfylla vissa krav och samhället som berättigat att kontrollera så att de följs. Denna förskjutning från ett rättighetsbaserat försörjningsstödssystem till ett skyldighetssystem

baserat på kravställande av de bidragssökande finns även belagd i tidigare forskning (Salonen 2013: 9).

Den andra motsättningen jag identifierat är den om individen ska *skyddas* eller *kontrolleras*. Utredningen från 1999 talar om individens skydd och rättssäkerhet. Man skriver att när det handlar om ”grundläggande försörjning ska den enskildes möjligheter inte på något sätt vara inskränkt” (SOU 1999:97 s 223). Människors ”rättssäkerhet ska väga tungt” och ”den enskildes ställning inom socialtjänsten måste få ett särskilt skydd” eftersom ”socialtjänsten vänder sig till människor, som av olika skäl kan ha svårt att hävda sin rätt i den offentliga debatten” (SOU 1999:97 s 17). Det förespråkas en lagtext som ”tillåter en flexibel uttolkning och användning” för att ”säkerställa den enskildes behov av stöd” (SOU 1999:97 s 18). Dessa artikuleringer synliggör det beroendeförhållande som råder mellan individen som söker försörjningsstöd och myndigheten som beviljar eller avslår det. Att söka försörjningsstöd innebär en extra utsatt position, därför behövs ett särskilt skydd för att individens rättigheter ska kunna säkerställas.

Utredningen från 2015 poängterar socialtjänstens kontroll och uppföljning av de krav som ställs. Myndigheten ska ”förbättra sin kontroll och få ett bättre beslutsunderlag” (SOU 2015:44 s 18) vilket bland annat avser att ”den som söker ekonomiskt bistånd står till arbetsmarknadens förfogande och är aktivt arbetssökande” (SOU 2015:44 s 22). Det framhålls att ”antalet tillfällen till brott också förväntas minska genom utökade kontrollmöjligheter hos socialtjänsten” (SOU 2015:44 s 24). Jag har tidigare beskrivit hur fokus i denna utredning ligger på de krav som ställs på individen, vilka sedan kontrolleras och följas upp av myndigheten. Genom att betona kontroll och att utöka möjligheterna för att kontrollera sänds en signal om att det är myndigheten och inte individen som ska skyddas från fusk. I den första utredningen är *individen* extra utsatt och behöver därför ha ett förstärkt skydd, medan i den senare utredningen behöver *myndigheten* ett förstärkt skydd genom att utöka krav och kontroll av individen som ansöker om försörjningsstöd.

De diskursiva kamper jag har belyst här visar båda att betydelserna är kontingenta, alltså föränderliga, till sin natur. De kan aldrig bli totalt fixerade eller stabila över tid, även om det kan uppfattas så i en viss kontext. I den senare utredningen går det att se ett försvagande av individens rätt och skydd och fokus är istället inriktat på att skydda myndigheten från fusk.

3.2 Subjektet inom diskursen

Under denna del av analysen diskuteras hur subjektet som uppstår vid försörjningsstöd konstrueras i materialet. Med hjälp av begreppet subjektpositioner undersöks vilka egenskaper och

förväntningar som är kopplade till uppbärare av försörjningsstöd. Slutligen resonerar jag kring hur relationen mellan subjektet och resterande samhället ser ut samt på vilket sätt försörjningsstödet existens legitimeras.

3.2.1 Subjektet som uppbär försörjningsstöd

En subjektposition är inom diskursteorin det sätt på vilket subjektet konstrueras. Diskursen försätter individer i bestämda positioner, till vilka vissa egenskaper och förväntningar knyts (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 48). I detta avsnitt analyserar jag positionen som uppbärare av försörjningsstöd, för att kunna identifiera vilka egenskaper och förväntningar diskursen tillskriver just den subjektpositionen.

En egenskap som subjektet tillskrivs är *beroende*. Det talas om att subjektet ska ”förhindra risken att bli långvarigt beroende” (SOU 2015:44 s 99), ”komma ur sitt biståndsberoende” (SOU 2015:44 s 23) och ”bryta sitt bidragsberoende” (1999:97 s 187). Det talas även om en ”risk att det uppstår en särskild bidragskultur” vars utvecklande bör motverkas (1999:97 s 193). Beroende konstrueras som något negativt, som subjektet måste anstränga sig för att bryta eller komma ur. På detta sätt uppmålas uppbärandet av försörjningsstöd som något attraktivt för subjektet och något som hen vill befinna sig i. Därför krävs det yttre krafter för att ta subjektet ur beroendet. Att subjektet skulle välja att inte vara i behov av försörjningsstöd om det funnits andra alternativ, påtalas inte.

Subjektet framställs även som *okunnigt* och *ovetandes* om hur hen borde förändra sin situation. Subjektet behöver därför ”hjälp att söka arbete” (SOU 2015:44 s 97), ”rådgivning och ekonomisk planering” (SOU 1999:97 s 236) och särskilt unga personer ”vet inte hur man skriver en jobbsökans och de förstår inte hur det går till i arbetslivet” (SOU 2015:44 s 119). Genom att konstruera subjektet som okunnigt konstrueras det även som ansvarig för sin situation. Signalen som sänds ut är att om subjektet hade vetat hur man söker ett arbete eller kunnat planera sin ekonomi bättre hade hen inte befunnit sig i situationen av att behöva söka försörjningsstöd. På detta sätt konstrueras misslyckanden och problem som något självförvållat och berättelserna utesluter därför möjligheten att spåra kopplingar mellan det individuella ödet och samhällets system och organisering (Bauman 2002: 16).

En sista egenskap som varit framträdande i materialet är att subjektet konstrueras som *passivt*. Subjektet ska ”inte gå sysslös” (SOU 2015:44 s 119), ”fångas upp” och ”inte passiviseras”, för att undvika att ”fastna i ett utanförskap” (SOU 2015:44 s 120). Subjektet blir även ”hänvisade till socialbidrag” (SOU 199:97 s 186) och har ”tvingats ska socialbidrag” (SOU 1999:97 s 221). Att bli

hänvisad och *tvingad* är även de ord som syftar på passivitet. Ulmestig skriver om tendensen att socialbidragstagare ska aktiveras genom krav på att delta i kommunala åtgärder, vilket syftar till att upprätthålla en norm om att de inte ska vara passiva. Dessa åtgärder, menar Ulmestig, bygger på att aktivitet i sig ses som önskvärt och per definition är något positivt (Ulmestig 2007: 208). Genom att konstruera subjektet som passivt, frånskrivs det även egen agens vilket innebär att subjektet inte anses kunna agera självständigt eller förmöget att fatta egna beslut.

Förutom egenskaper har jag även identifierat vad subjektet förväntas behöva för att förändra sig eller sin situation. Det första behovet jag identifierat är att subjektet ska *motiveras* för att kunna förändra sin situation. Därför ska det "löna sig att arbeta" (SOU 1999:97 s 186) och man påpekar "vikten av att ge incitament till en möjlig egenförsörjning" (SOU 1999:97 s 239). Subjektet ska även motiveras med att bidragets nivå "aldrig bör vara högre än den nivå som motsvarar vad en låginkomsttagare har" (ibid). Subjektet framställs som i behov av yttre motivation för att vilja förändra sin situation. Utan samhällets motiverande insatser saknar subjektet motivation och framstår som ointresserat av att göra något åt sin situation. Bengt Starrin skriver även om att det finns en bred uppfattning hos allmänheten att personer som uppstår försörjningsstöd skulle vara lata och sakna ambitioner att förändra sin situation (Starrin 2008: 286). På detta sätt konstrueras subjektet som utan egen drivkraft eller motivation.

Subjektet framställs även som i behov av *disciplinering*. Detta visas genom att tala om önskvärda och icke önskvärda beteenden hos personer som uppstår försörjningsstöd. I utredningarna går att läsa att socialtjänsten bör "klargöra vad som kan och bör göras" samt "vad man finner felaktigt eller skadligt i en människas livsföring" (SOU 2015:44 s 195). Man skriver även att "vid ett upprepat oönskat beteende avslås ansökan" (SOU 2015:44 s 122). På detta sätt visas subjektet vilket som är det önskade beteendet och det finns tendenser till uppfostrande ambitioner i uppmaningarna. Ulmestig skriver om hur försörjningsstödet som disciplineringsverktyg får konsekvenser även för människor som har ett arbete, men som saknar ekonomiska resurser och är oetablerade inom arbetslöshetsersättningen. Försörjningsstödet karaktär och ersättningsnivå fungerar nämligen även som incitament att behålla sitt arbete, oavsett lön eller anställningsvillkor (Ulmestig 2007: 217).

I beskrivningarna av kraven som föreslås införas med detaljregleringen av försörjningsstödet, går att läsa att aktivt arbetssökande innebär att vara "driftig, arbetsam, nitisk och idog" vilket betyder att "inte enbart invänta anvisningar från Arbetsförmedlingen" (SOU 2015:44 s 214). Även att stå till arbetsmarknadens förfogande beskrivs som att "stå till någons disposition, att vara till hands, kunna disponeras, att inte vara upptagen" samt "att finnas tillgänglig" (SOU 2015:44 s 215). Dessa

beskrivningar av önskvärda beteenden går att koppla till de egenskaper som det tidigare talats om i termer av "värdiga" och "ovärdiga" fattiga. Egenskaper som kopplats till "värdiga" fattiga är till exempel skötsamhet, självförsörjande och försakande (Sjögren 1997: 95). Detta ter sig vara egenskaper som fortfarande förväntas från subjektet inom diskursen.

Slutligen är även *bestraffning* en åtgärd som samhället anser vara behövlig för personer om uppbär försörjningsstöd. Om subjektet missköter sig genom att "upprepade gånger uteblir [från möten] och inte bättrar sig trots samtal med nämnden" kan socialtjänsten utfärda sanktioner genom att en "viss nedsättning av försörjningsstödet övervägs" (SOU 2015:44 s 101). Det skrivs även att försörjningsstödet har en avskräckande effekt eftersom "socialbidragsprövningen i sig avhåller människor från att söka socialbidrag" (SOU 1999:97 s 240). Att bidragsprövningen i sig är så obehaglig att den fungerar avskräckande har även Ulmestig skrivit om utifrån kravet om att delta i arbetsmarknadsprogram. Han menar att dessa inte syftar till att få människor i arbete utan ska snarare ge människor incitament till att inte söka försörjningsstöd i den aktuella kommunen (Ulmestig 2007: 200).

Sammanfattningsvis har jag kunnat konstatera att subjektet konstrueras som *beroende*, *okunnigt* och *passivt*. Diskursen framställer subjektet som i behov av yttre *motivation*, *disciplinering* och *bestraffning* för att kunna åstadkomma en förändring. Bilden som målas upp är negativt laddad då den består av egenskaper som inte är premierade av det omgivande samhället. Förutom att befinna sig i den ekonomiskt pressade situationen av att leva på en av samhället bestämd miniminivå, vilket skulle kunna ses som en börda i sig, behöver subjektet dessutom förhålla sig till omgivningens förakt (Rauhut 2011: 56). Då man tillskriver subjektet egenskaper som beroende, okunnigt och passivt förmedlas en bild av att subjektet vållat sina problem själv. Genom denna framställning skapas det inte heller någon förutsättning för det omgivande samhället att känna medlidande med dem som drabbats. Subjektetspositionens konstruktion bestämmer individens handlingsutrymme, både genom att begränsa och öppna upp (Bergström & Boréus 2000: 236). Subjektet beskrivs som passivt och okunnigt samtidigt som det ska disciplineras och bestraffas. På detta sätt tillskrivs subjektet ingen agens, men dock ett ansvar.

3.2.2 Motsättningar mellan de som "ger" och de som "får"

I detta avsnitt analyseras hur subjektet inom diskursen förhåller sig till "allmänheten" eller samhället i övrigt med hjälp av Baumans tankar kring dikotoma kategorier. Inom diskursteorin skapas subjektet genom att ställas i opposition till något annat, något det inte är (Bergström & Boréus 2000: 236). Genom att identifiera vad subjektet ställs i motsatts till går det även att utläsa

vad det säger om subjektet och vice versa. Därför fokuserar detta avsnitt på vad och vem subjektet ställs *emot*.

I talet kring förhållandet mellan allmänheten och subjektet som uppbär försörjningsstöd fokuseras det på rättvisa gentemot övriga medborgare.

[Det är] en rättvisefråga mellan olika medborgares ansträngningar att klara sin försörjning. Vad det egentligen handlar om är solidaritet - allas rätt att få stöd efter behov men också allas skyldighet att själv bidra efter förmåga. Mot denna bakgrund anser utredningen att den enskildes ansvar tydligare ska anges i lagen. (SOU 1999:97 s 236)

I citatet ovan talas det om rättvisa, individuella ansträngningar och skyldigheter. Solidaritet tas upp som begrepp då det hänvisar till grundtanken med försörjningsstödet, för att sedan ställas mot allas skyldighet att bidra. För att försörjningsstödet ska upplevas som rättvist av övriga samhället menar man att individens eget ansvar måste förstärkas ytterligare, vilket skulle innebära högre ställda krav. De krav det talas om handlar på olika sätt om att individen ska utföra en aktiv motprestation, exempelvis genom att delta i arbetsmarknadsåtgärder, söka arbete och stå till arbetsmarknadens förfogande. Salonen skriver att syftet med motprestationerna i form av dessa aktiviteter, har en legitimerande dimension i relation till allmänheten. Om individen måste prestera något i gengäld för försörjningsstödet, upplever allmänheten hjälpen som mer legitim och "rättvis" (Salonen 2013: 10). Ulmestig skriver även att det inte nödvändigtvis är aktivitetens innehåll eller kvalitet som är det centrala, utan det är snarare motprestationen i sig. Därför måste individen acceptera att utföra motprestationen oavsett om det ökar chanserna till att få ett arbete eller inte (Ulmestig 2007: 201).

En annan aspekt av legitimeringen av försörjningsstödet är att ersättningsnivån inte bör ligga för högt. Det talas exempelvis om att "skälig boendestandard" för någon som uppbär försörjningsstöd som mest ska uppgå till "motsvarande vad en låginkomsttagare på orten har möjlighet att kosta på sig" (SOU 1999:97 s 310). Om ersättningsnivån skulle ligga högre än en "låginkomsttagares" skulle det enligt diskursen te sig mer förmånligt att uppbära försörjningsstöd än att försörja sig genom lönearbete då marginaleffekten skulle utebli.

Bauman menar att försörjningsstödet av att vara behovsprövat i sig gör att det skapas motsättningar, eftersom samhället omedelbart klyvs i dem som ger utan att få något i gengäld och dem som får utan att ge (Bauman 1998: 74). I materialet framgår det att om människor är långvarigt behövande av försörjningsstöd finns det en "risk för att det uppstår motsättningar mellan dem som

betalar skatt och dem som uppbär socialbidrag” (SOU 1999:97 s 187). På detta sätt menar Bauman att intressets rationalitet ställs mot solidaritetens etik, och etiken själv blir en fråga om vad man ”har råd med” eller snarare vad man politiskt vill dela (Bauman 1998: 74). Den samlade effekten av behovsprövningen blir därför splittring istället för gemenskap, exklusion istället för inklusion.

Splittringen gör att det ska skapas två kategorier, de som ”ger” och de som ”får”. Kategorin som ”får”, det vill säga de som uppbär försörjningsstöd, konstrueras som misslyckad och själv ansvarig för sin situation. Samtidigt konstrueras dess motsats, de som ”ger”, som lyckade och förtjänta av sin framgång (Bauman 1998: 75). Det dikotoma förhållandet innebär att kategorierna skapas av varandra, den ena måste konstrueras som misslyckad för att den andra ska kunna konstrueras som lyckad. Detta motsatsförhållande gör det svårare att solidarisera sig med andra människors villkor och se till de gemensamma intressena istället för de individuella (Bauman 2002: 18). Diskursen försvårar därmed solidaritet och uppmuntrar istället motsättningar.

Sammanfattningsvis har jag visat hur diskursiva motsättningar mellan individen som uppbär försörjningsstöd och det övriga samhället kretsat kring legitimering, motprestation och ”rättvisa”. Behovsprövningen i sig gör att samhället delas upp i två kategorier, de som ”ger” och de som ”får”, vilka ställs mot varandra. Uppbäraren av försörjningsstöd konstrueras som misslyckad för att resterande medborgare ska kunna konstrueras som lyckade.

3.3. Implicerade konsekvenser

I denna sista del av analysen sammanför jag de slutsatser som gjorts i de tidigare delarna för att rikta fokus mot vilka konsekvenser de diskursiva konstruktionerna implicerar, det vill säga vad sådana konstruktioner diskursivt försätter subjektet i för position och hur detta påverkar dess handlingsutrymme. Genomgående i materialet som analyserats har varit att individens ansvar är centralt och bör förstärkas. Lagändringen som genomfördes 1998 gick även i samma riktning, då individens ansvar förtydligades i biståndsbestämmelsen. Diskursen framhåller att det är hur individen själv agerar och väljer som avgör dess livsöde. På detta sätt konstrueras både framgång och misslyckande som individuella bedrifter. Fahlberg beskriver hur markeringen av individens ansvar i socialtjänstlagen egentligen är en naturlig följd av att lagstiftningen bygger på frivillighet (Fahlberg 2012: 30). Därmed förutsätter också lagen en förmåga hos människor att själva fatta beslut och ta ställning till behovet av olika insatser från socialtjänsten. Värt att påpeka är dock att människor som är i behov av socialtjänstens insatser ofta befinner sig i en situation då det ansvar de kan ta är mycket begränsat. Fahlberg varnar därför för att lagstiftningens avsikt avseende människors ansvar och förmåga kan missbrukas. Detta, menar han, finns det särskild anledning att

oroa sig för i tider av ekonomisk åtstramning, då ”det kan vara frestande att avkräva större ansvar än den enskilde kan bära” (ibid).

Försörjningsstödet som ”samhällets sista skyddsnät” gör även att personer som söker det hamnar i en extra utsatt situation. Ett kriterium för att bli beviljad försörjningsstöd är att alla andra möjligheter till försörjning ska vara uttömda. Det är därför ur en rent principiell aspekt problematiskt att villkora försörjningsstödet, eftersom om ansökan nekas erbjuder välfärdsstaten inga fler lösningar (Ulmestig 2007: 202). Individen står då utan fler alternativ.

Diskursen konstruerar alltså subjektet som ansvarigt, men samtidigt som utsatt. I tidigare avsnitt kunde jag konstatera att subjektet tillskrivs egenskaper som beroende, okunnig och passiv, samt att subjektet var i behov av att motiveras, disciplineras och bestraffas för att kunna göra en förändring eller ta ansvar för situationen. Subjektet konstrueras därmed som utan egen agens eller som förmöget att ta ansvar på egen hand. Efter en dekonstruktion av diskursen ter det sig motstridigt att subjektet skulle kunna förändra situationen, då det konstaterats att situationens förutsättningar är strukturellt bestämda. Konsekvensen av dessa konstruktioner blir att subjektet som uppbär försörjningsstöd, trots sin avsaknad av makt att på ett individuellt plan påverka dessa förutsättningar, själv förväntas ta ansvar för dem. Bauman skriver att när individen inte lyckas uppfylla normen av att vara självförsörjande och självständig, blir att söka försörjningsstöd detsamma som att erkänna sitt misslyckande (Bauman 1998: 85). Jag menar att diskursen konstruerar premisser som gör att individen ofrånkomligen kommer att misslyckas, då makten att påverka förutsättningarna befinner sig utom individens kontroll. Konsekvensen blir att subjektets ansvar omöjliggörs, men subjektet fortsätter att beläggas med skuld från samhället genom exempelvis disciplinering och bestraffning.

Inom diskursen för försörjningsstöd framstår detta resonemang inte som motstridigt. Om subjektet konstruerats som ensamt ansvarigt för sin situation blir det inom diskursen inte logiskt att söka ansvar på en strukturell och systematisk nivå. Bauman bekräftar även detta då han menar att genom att konstruera misslyckanden och problem som något självförvållat utesluts möjligheten att spåra kopplingar mellan det individuella ödet och samhällets system och organisering (Bauman 2002: 16). Eftersom diskursen är centrerad kring individens ansvar utesluts möjligheten att tala om samhällets ansvar för behovet av försörjningsstöd. Lösningar på problemet måste rättfärdigas utifrån hur problemet är formulerat (Bergström & Boréus 2000: 244). Om problemet är formulerat som ett individuellt misslyckande, blir också lösningen individfokuserad och individens ansvar viktigt. För att det ska gå att tala om strukturella lösningar måste diskursens problemformulering

förändras och istället betona de strukturella orsakerna till sociala problem som exempelvis arbetslöshet och fattigdom.

Jag har även kunnat konstatera en tendens av att behovet av försörjningsstöd allt mer kommit att betraktas som ett ekonomiskt betingat problem. Detta eftersom diskursen allt mer kommit att kretsa kring värden som kontroll, krav, effektivitet och motprestation. Då diskursen kommit att betrakta det som ett ekonomiskt problem, har det också fått konsekvenser för vilka lösningar som har föreslagits. Lösningarna handlar om konkretiserade och detaljreglerade krav, vilket står i kontrast till det sociala arbetets tradition av helhetsbedömningar och individuella bedömningar i varje enskilt fall. Salonen skriver att det kravsystem som finns idag i försörjningsstödshandlingen egentligen handlar mer om att subjekten ska kvalificeras till bidrag, än att kvalificeras till ett reguljärt arbete (Salonen 2013: 9). Detta är ett exempel på då kraven syftar till att fungera inom systemet, men inte till att åstadkomma en ”verklig” förändring. Salonen menar att hade fokus istället riktats mot den strukturella nivån och systemförändringar gjorts i andra offentliga trygghetssystem skulle försörjningsstödskostnaderna kunna minska med cirka 60-80 procent (Salonen 2013: 18).

Sammanfattningsvis har jag i denna avslutande del av analysen sammanfört de konstruktioner jag belyst i tidigare delar för att resonera kring vilka konsekvenser dessa implicerar. Jag har kunnat konstatera att subjektet konstrueras på ett sätt som frånskriver det agens, samtidigt som det förväntas ta ansvar. Subjektet får bära ett ansvar som egentligen är strukturellt betingat, vilket gör att subjektet sätts upp för ett misslyckande. Jag har även konstaterat att då behovet av försörjningsstöd konstrueras som ett ekonomiskt och individuellt problem, blir även lösningarna fokuserade på detta. Detta försvårar, eller till och med utesluter, kopplingen mellan det individuella livsödet och strukturella orsaker. En diskurs innebär alltid en reducering av möjligheter (Winther Jørgensen & Phillips 2000: 34). Genom att tala om problemet utifrån individuella orsaker, utesluts möjligheten att tala om det utifrån strukturella.

4. Slutsatser

Jag har i denna uppsats analyserat hur subjektet som uppbär försörjningsstöd diskursivt konstrueras i två av statens offentliga utredningar, samt vilka konsekvenser detta implicerar. Jag har kunnat konstatera att behovet av försörjningsstöd allt mer kommit att konstrueras som ett individuellt och ekonomiskt betingat problem. Individens ansvar att själv lösa sin situation har varit genomgående i materialet och än mer förstärkt i den senare utredningen. Förslagen till lösningar är i de båda utredningarna centrerade kring konkretisering och detaljreglering, vilket gör att problemets inneboende komplexitet begränsats. Behovet av försörjningsstöd beskrivs utifrån ett tydligt myndighetsperspektiv, som också det förstärkts i den senare utredningen. Dessa teman har jag valt att se som diskursiva kontinuiteter, då de introducerats i den första utredningen för att sedan vara starkt etablerade i den andra. Jag har även kunnat identifiera diskursiva kamper i materialet. Dessa har stått mellan betoningen på individens rättigheter eller skyldigheter, samt om individen är i behov av skydd eller kontroll. I den senare utredningen kunde jag konstatera ett försvagande av individens rätt och skydd och fokus var istället inriktat på att skydda myndigheten från fusk.

Utifrån begreppet subjektpositioner har jag kunnat konstatera att subjektet som uppbär försörjningsstöd tillskrivs egenskaper som beroende, okunnigt och passivt. Detta är egenskaper som är negativt laddade inom diskursen, vilket gör att subjektet behöver förhålla sig till omgivningens förakt. Diskursen framställer även subjektet som i behov av yttre motivation, disciplinering och bestraffning för att kunna åstadkomma en förändring. Subjektet konstrueras som ensamt ansvarig för sin situation, men samtidigt som icke kapabel att göra en förändring utan samhällets interventioner i form av disciplinering och bestraffning. På detta sätt frånskrivs subjektet agens, samtidigt som det förväntas ta ansvar. Jag har även belyst hur diskursiva motsättningar mellan individen som uppbär försörjningsstöd och det övriga samhället kretsas kring legitimering, motprestation och ”rättvisa”. Behovsprövningen i sig gör att samhället delas upp i två kategorier, de som ”ger” och de som ”får”, vilka ställs mot varandra. Uppbäraren av försörjningsstöd konstrueras som misslyckad för att resterande medborgare ska kunna konstrueras som lyckade.

Konsekvensen av dessa diskursiva konstruktioner implicerar att subjektet får bära ett ansvar som egentligen är strukturellt betingat, vilket gör att subjektet sätts upp för ett misslyckande. Detta gör även att subjektet blir skambelagt då det ej lyckas med uppgiften att ”ta ansvar”. På grund av hur problemet konstrueras läggs även lösningarna som presenteras på en individnivå, vilket försvårar kopplingen mellan det individuella livsödet och strukturella förutsättningar. Genom att tala om

problemet utifrån individuella misslyckanden, utesluts möjligheten att tala om det utifrån strukturella orsaker.

4.1 Avslutande diskussion

De slutsatser jag kunnat konstatera i denna uppsats visar på subjektets dubbla svårigheter. Det förväntas ta ansvar för strukturella förutsättningar som det ej råder över, samtidigt som det frånskrivs egen agens och förmåga. Dessa slutsatser knyter an till mitt inledande citat där författaren beskriver svårigheterna med att i sin vardag leva med detta skuldbeläggande. Hon beskriver till och med frångåendet av agens som att bli livegen, vilket leder till att hon inte upplever någon kontroll över sitt liv. Den diskursivt konstruerade bilden av någon som uppbär försörjningsstöd, som jag kunnat påvisa i denna uppsats, blir ytterligare en börda för individen att bära.

Min ambition med uppsatsen har varit att synliggöra diskursen kring försörjningsstöd med fokus på hur subjektet konstrueras. Jag tror i enlighet med Bauman att det är viktigt att, med diskursanalytiska termer, ”vidga artikulationens gränser” genom att bringa inom synhåll andra förklaringsmodeller och perspektiv som varit frånvarande inom diskursen (Bauman 2002: 23). Det är på detta sätt diskursen, problemformuleringen och även de sociala handlingarna kan förändras. Förhoppningsvis kan detta öppna upp för nya sätt att hjälpa människor ur ekonomisk utsatthet och fattigdom, utan att de ska behöva utstå skuld- och skambeläggning från samhället. Utifrån socialtjänstens portalparagraf måste målet med det sociala arbetet vara att ”på demokratins och solidaritetens grund främja människors ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor samt aktiva deltagande i samhällslivet”.

Referensförteckning

Alvesson, Mats & Kaj Sköldbberg (2008) *Tolkning och reflektion - vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur AB

Angelin, Anna (2009) *Den dubbla vanmaktens logik*, Diss., Lund: Lunds universitet

Bauman, Zygmunt (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*, Göteborg: Daidalos

Bauman, Zygmunt (2002) *Det individualiserade samhället*, Göteborg: Daidalos

Bergström, Göran & Kristina Boréus (2000) *Textens mening och makt - metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund: Studentlitteratur AB

Bryman, Alan (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*, 3 uppl., Malmö: Liber AB

Burr, Vivien (2003) *Social constructionism*, 2 uppl., London: Routledge

Börjesson, Mats & Eva Palmblad (2007) "Introduktion" i Börjesson, Mats & Eva Palmblad (red.) *Diskursanalys i praktiken*, Malmö: Liber AB

Fahlberg, Gunnar (2012) *Socialtjänstlagarna*, Malmö: Liber AB

Hjort, Torbjörn (2004) *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*, Diss., Lund: Lunds universitet

Hjort, Torbjörn & Tapio Salonen (2000) *Knapphetens boningar: om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi*, Lund: Lunds universitet

Holmlund, Kerstin (2013) *Fattigdom, arbete och fostran: välfärd i dåtidens Sverige*, Umeå: Boréa Bokförlag

Hvinden, Bjørn, Matti Heikkilä & Ilkka Kankare (2001) "Towards activation? The changing relationship between social protection and employment in western Europe" i Kautto, Mikko, Johan

Fritzell, Bjørn Hvinden, Jon Kvist & Hannu Uusitalo (red.) *Nordic welfare states in the European context*, London: Routledge

Junestav, Malin (2008) "Arbetslinjen i sociallagstiftningen - från nödhjälp till aktivitetsgaranti" i Swärd, Hans & Marie-Anne Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö: Égalité förlag

Kalman, Hildur & Veronica Lövgren (2012) "Etik i forskning och etiska dilemman" i Kalman, Hildur & Veronica Lövgren (red.) *Etiska dilemman*, Lund: Gleerups

Kaveh, Shamal (2008) "Den allmänna rösträtten: en rätt med förbehåll" i Swärd, Hans & Marie-Anne Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö: Égalité förlag

Meeuwisse, Anna & Hans Swärd (2002) "Vad är ett socialt problem?" i Meeuwisse, Anna & Hans Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*, Stockholm: Natur & Kultur

Rauhut, Daniel (2011) *Den besvärliga fattigdomen*, 2 uppl., Lund: Studentlitteratur AB

Salonen, Tapio (2013) *Det nödvändiga upprottet - reformera det ekonomiska biståndet*, Arena idé <http://www.arenaide.se/rapporter/det-nodvandiga-uppbrottet-reformera-det-ekonomiska-bistandet/> [hämtat 2015-11-27]

Sjögren, Mikael (1997) *Fattigvård och folkuppfostran - liberal fattigvårdspolitik 1903-1918*, Stockholm: Carlsson Bokförlag

SOU 1999:97 *Socialtjänst i utveckling*

SOU 2015:44 *Arbetslöshet och ekonomiskt bistånd*

Starrin, Bengt (2008) "Är det skamligt att vara fattig?" i Swärd, Hans & Marie-Anne Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö: Égalité förlag

Stormdal, Emma (2013) "Frukostflingor, får jag köpa det?" i *Bang* nr 3/2013, s. 24-32

Swärd, Hans (2008) ”Att bekämpa fattigdom med lagar för fattiga - en omöjlig ekvation?” i Swärd, Hans & Marie-Anne Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö: Égalité förlag

Ulmestig, Rickard (2007) *På gränsen till fattigvård - en studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*, Diss., Lund: Lunds universitet

Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips (2000) *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur AB

Åström, Karsten (2008) ”1918-års fattiglag - mellan social kontroll och sociala rättigheter” i Swärd, Hans & Marie-Anne Egerö (red.) *Villkorandets politik: fattigdomens premisser och samhällets åtgärder - då och nu*, Malmö: Égalité förlag